

*Mit jelent Európa?**Evert van der Zwerde és Varga Csaba írásainak tükrében*

áporoznak ránk az efféle megállapítások: az Európai Unió jó, az Európai Unió rossz; az európai identitás megszilárdult, az európai identitás nem is létezik; az európai jog a demokrácia beteljesedése, az európai jog nem is jog. Egy tanulmányt és egy tanulmánykötetet ismertetek, elemzek annak igazolásáért, hogy – bizony – az Európai Unió se nem jó, se nem rossz; az európai identitás se nem szilárd, se nem légnemű; az európai jog pedig nem kevésbé jog, mint amennyire más zárt normatív rendszerek viselkednek jogként. A tanulmány holland szerzője, Evert van der Zwerde ott hagyja abba, ahol – látni fogjuk – a jogfilozófus, Varga Csaba elkezd. Mindkét szerző éleslátó, és fő törekvésük, hogy túllépjenek a népszerű dogmatizmusokon: az *eufórián* és az *euroszkepticizmuson*, az *esszencializmuson* és a *relativizmuson*, a liberális jogállamiság perfekcionizmusán (például Dworkin, Habermas) és a nyers hatalmi erőfölény dekonstrukcionizmusán (például Derrida, Foucault). Két intelligens okfejtés, melyek megfelelően összetett és elmentmondásos módon veszik szemügyre az *európaiságot*. A jogfilozófus válaszát azért tartom szintoly lényegesnek, mint a társadalomfilozófusét, mert – ahogy korábban többször szoltam róla¹ – az európai identitás öntőformáját éppen a jogban véli megtalálni a kortárs uralkodó felfogás.

Evert van der Zwerde: „*Plurality in unity*”: *European identity and european citizenship*²

A szerző leszögezi, hogy az egyesített Európa gazdasági, társadalmi és ökológiai realitás (önmagában tehát se nem rossz, se nem jó), azonban nem kapcsolódik hozzá egy olyan politikai struktúra, amely a közös problémák *megfogalmazódását* lehetővé tenné. Egy relatíve meghatározott európai identitás mellett tör lándzsát, mely negatív, nem pedig pozitív kritériumokkal írható le. A tanulmány erőssége, hogy – bár túlságosan messziről indít – az általa mozgósított fogalmakat pontosan definiálja, mielőtt munkára fogná őket, igaz, a tudományos alapvetés bizonyos logikai ugrások elleplezésére is szolgál. A „politikát” hatalomelméleti értelemben használja úgy, mint hatalmi konfliktust, a demokráciát pedig a társadalmi ellentétek politikai ellentétekké transzformálásának leghatékonyabb fajtájaként. A politikai hatalom azonban ontológiailag korlátozott, mert a társadalom hatalmi komplexitása sohasem transzformálódik *teljes egészében* politikaiává. A politika ráadásul e transzformációs folyamat előtt nem létezik, ezért felállítja önnön szabályrendszerét, kiépíti saját működési mechanizmusait. A társadalmi és a politikai hatalmi

erők között keletkező űrt az *ideológia* hivatott kitölteni. Zweerde ebben a kontextusban beszél egy *európai politikai közösségről* (political state of Europe)³ mint ami természetesen adott, és jellemzésekor nem arról kell beszélünk, hogy a hatalmi konfliktusok szabad játéka vajon átalakul-e politikai erővé, hanem arról, hogy ez *miként* történik.

Ily módon tüntetve el a nemzetállami határokat, Zweerdének a külső határokról is nyilatkoznia kell. Ezek a határok öszerinte egyszerűen cseppfolyósak, nem magától értetődők; Niklas Luhmann és Anthony Giddens elméletére támaszkodva azt állítja, hogy a társadalom *kontinuus*, a határok belülről szabdadják, nem kívülről különítik el. A szerző egyként spiritualizálja a társadalmi tudásformák választóvonalait, a nemzetállami határokat és az Európai Unió határait, de nem azért, hogy bármelyiket bagatellizálja, hanem hogy egy olyan elméleti horizontot húzzon föl, mely előtt egy egységes európai politikai közösségről beszélhetünk. Ez utóbbihoz ugyanis nem a szervezeti intézményrendszer kialakítása, hanem az *európai identitás* létezése szükséges. Az európai identitás, melyet később részletesen taglal, nem kész és problémátlan, hanem az európai diszkurzív térben folytonosan alakul. Nincs a társadalomban olyan arkhimédeszi pont, melyből kibillenthető volna, azaz: kívülről leírható, mert a politikai közösség egyszerre szubjektum és objektum, diskurzusok és metadiskurzusok szövevénye, ahogyan Luhmann idézi: „egy társadalom, mely önmagát jellemzi, ezt belülről teszi, de úgy, mintha kívülről tenné”.⁴ A diszkurzív tér tárgyiasul (objektíválódik), s létezését nem befolyásolja, hogy bizonyos dolgokról hallgat: *jelentésteli csöndje* (meaningful silence) ugyanúgy meghatározza, mint kifejezett állításai. Európa nem más, mint egy diszkurzív térben létrejövő politikai közösség, mely állandó vitában áll mibenlétéről, ám egyik résztvevőnek sincs kizárólagos joga arra, hogy a diskurzus jelentését rögzítse.

A jól működő Európai Unió, az európai demokrácia feltétele – és nem előfeltétele – az európai identitás és az azt definiáló európai démosz, miközben az európai társadalom (politikai közösség) nem adott objektum, hanem szubjektum és objektum egyszerre: önreflexivitásában ölt testet. Zweerde európai identitása az *önazonosság alapvető hiánya* (essentially failing self-identification), amely nem empirikusan megismerhető, hanem performatíve képződő, s ami egy *elképzelte közösséget* (imagined community) formál; és ezzel láthatóan kilép abból a hasznavehetetlen kontextusból, ami intézményelméletileg közelíti meg az Európai Uniót: az európai demokráciát az Európai Parlament felől, az európai állampolgárságot a – valóban igencsak korlátozott – partícipációs formák felől.

De milyen is az európai identitás? A szerző mind az esszencialista, mind a konstruktivista megközelítéseket eltolja magától. Az identitás a saját énképből és a mások sugallta énképből tevődik össze, s három komponense van: (a) a nemzeti identitások, (b) a kulturális európai identitás hagyománya és (c) az EU szorgalmazta civil európai identitás. Az „a” és „b” közötti ellentétet úgy szokás megragadni, mint az értelmiségi és politikai elit Európája (a „New European Nobility” formálta Európa);⁵ az „a”, „b” és „c” közöttit a *Leitkultur*⁶ fogalmával

(mihez kötődnek a nagy kulturális teljesítmények, a nemzetállamokhoz-e, vagy Európához?); „a” és „c” összebékíthetlensége arra utal, hogy a nemzeti diskurzusokhoz, a nemzeti kormányokhoz és a nemzeti érdekekhez való ragaszkodás ellenére *ezek* társadalmi-gazdasági-politikai jelentősége csökken. Akár elfogadjuk, akár nem, az európai politikai közösségek az egy közös diskurzus felé mozognak. A „b” és „a” közötti feszültség két nagy vitára mutat rá: az egyik arról szól, hogy nincsen európai identitás, a másik pedig arról, hogyan képződhetne egy jövőbeli európai identitás. Zweerde javaslata e három komponens erővonaláról a következő: a civil európai identitás követelésekor az EU-nak vissza kellene fognia magát; a kulturális európai identitás terén az értelmiségnek be kellene látnia, hogy vitájuk csak *egy* a diskurzusok közül; a nemzeti diskurzusoknak időt kell kapniuk arra, hogy fölszámolódjanak („national identity discourse should be given time to wither away”). Ha az identitás a politikai értékek és előnyben részesítések tárgya lesz, akkor menthetetlenül ideológiává válik („a” vagy „c” típusúvá), ha filozófiai vita tárgya lesz, akkor leépíti önmagát (lásd „b” típus!). Ami közös az európai nemzetekben, az lehetőségként van jelen, s akkor nyilvánulhat meg a maga valójában, ha a tagállamok felismerik, hogy gondjaik, konfliktusaik közösek, s ezért közös megoldásokat érdemes keresniük rájuk.

Az európai identitás ebből következően nagyon korlátozott, és ahhoz szükséges, hogy biztosítsa a diskurzusok játékszabályait, illetve hogy megadja az európai minimumot. Ilyen összetevői ennek az identitásnak: (1) az egy nyelvűség elutasítása („Európainak lenni azt jelenti, hogy másokkal más nyelven állunk szóba, nem az anyanyelvünkön, de anélkül, hogy idegeneknek tartanánk őket, ugyanakkor elismerve, hogy egyetlen nyelv sem tarthat igényt arra, hogy *az* európai legyen”); (2) az egyvallásúság elutasítása (egyetlen vallás sem tarthat igényt arra, hogy a hívein kívül bárkit befolyásoljon); (3) az etnikai kizárólagosság elutasítása; (4) a politikai igazság és a jogi igazságosság értelmezési monopóliumának elutasítása (a liberális alkotmányos demokrácia nem jelentheti mindenütt ugyanazt); (5) a történelem egységes logikán alapuló értelmezésének elutasítása. A pluralizmus elfogadása, de a pluralizmus elutasítása annyiban, amennyiben az viszálykodáshoz vezet. A különféleségek egysége (Unity in Diversity) helyett az egységben megnyilvánuló pluralizmus (Plurality in Unity). Zweerde úgy látja, hogy a fő cél a nemzeti identitások és az európai identitás összehangolása, egymás mellett élése; európainak lenni – hegeli terminológiával – inkább a *Sittlichkeit*, mintsem a *Moralität*⁷ kérdése. Európa nem egy egységes civilizáció, s pluralitásában több erő rejtezik, több izomrost duzzad, mint amennyi pillanatnyilag látszik belőle. Őv attól Zweerde, hogy a civilizációt a kultúra elébe helyezzük, majd a huntingtoni „civilizációk összeütközését” önmagát beteljesítő jóslattá avassuk. Mindazt, ami egy társadalomban az „objektív oldalhoz” tartozik, a társadalom tagjai ruházzák fel jelentéssel úgy, amiként viszonyulnak hozzájuk – a kultúra az általános megnevezése annak, miképpen viszonyulnak az emberek az őket körülvevő körülményekhez és adottságokhoz. Az európai *Schicksalgemeinschaft*⁸ és *Vergangenheitsbewältigung*⁹ nem ad válaszokat olyan történelmi kér-

désekre, mint hogy „ki hibáztatható”, de fenntarthat egy olyan kommunikációs folyamatot, reflexív közösséget, mely állandóan *a* választ keresi arra, miként vergődhetne zöld ágra. „Mi, európaiak lehet, hogy nem tudjuk, kik vagyunk vagy mit akarunk, de pontosan tudjuk, kik nem vagyunk és mit nem akarunk.”

Bár Zweerde elméletének egészen írása legvégéig nem központi eleme a jog, konklúziója levonásakor mégis – jogfilozófiailag – tisztázatlan állításokat tesz. Elveti Jacques Derridának a nemzeti hagyományokat neutralizáló kozmopolitizmusát, ami nem vezet gyümölcsöző felismerésekhez, csak önismételgető vitákat gerjeszt arról, vajon a kanti „örök béke” elérhető-e, vagy sem. Az európai állampolgárság tartalmát a jogállamiságban (rule of law) és az emberi jogokban (Human Rights) véli megtalálni a szerző, mint amelyek az egész világot Európává varázsolhatják egyszer, ahogyan *az* Amerika volt egykoron. Az európai politikai közösség keveréke a hagyományos nemzetállamoknak és az őket részben felváltó nemzetek feletti bírósági-politikai rendszereknek. A minél aktívabb európai állampolgárság azért nélkülözhetetlen, mert problémáink (pl. munkaerőpiac, drogpolitika, bevándorlás, kisebbségek, gazdasági válság) egyre inkább európai szinten oldhatók meg, míg a nemzeti kormányok a nemzeti igényekhez igazodnak, nem pedig a közös európai érdekekhez. Valamennyi demokratikus társadalom természetesen diszharmonikus, hiszen sikeresen transzformálja a társadalmi antagonizmusokat kibékíthetetlen politikai vitákká. S éppen *ez* a működő Európa letéteményese: az üzembiztos politikai diskurzus.

Nincs lehetőségem arra, hogy egy írásban a Zweerde által fölvetett számtalan filozófiai problémát kiemeljem. A szerző egyként véli tarthatatlannak Habermas racionalista optimizmusát és a túlzott nemzeti elfogultságok szűklátókörűségét, ezért egy dologban feltétlenül előremutató: a nemzeti kultúrák – sokszor egymás álláspontjait kizáró – különféle válaszait, hagyományait, álláspontjait felismeri, s ezeket nem egyszerűsíti le túlzottan. Nem akarja elhitéteni, hogy az európai politikai közösség bizonyos tagjai csak azért nem hagynak fel makacs ellenkezésükkel egyik-másik vitában, mert nem látják be, hogy az, ami pillanatnyi érdeküknek látszik, szemben áll az európai közérdekkel, így saját hosszú távú érdekeikkel is szükségképpen. Az érvelés gyenge pontja, hogy talán túl sok Európáról kifejtett álláspontot akar összeépíteni, végül nem találja logikája zárókövét. A diszkurzív tér működésének, az európai identitás képződésének feltétele a demokrácia, amit ugyancsak a diszkurzív tér és a folyamatosan képződő európai identitás tesz lehetővé. Ez egy önmagába visszatérő érvelés. Az identitás formálódását az a demokrácia szabályozza, amely önmagában rendkívül képlékeny fogalom, akárcsak a jogállamiság és az emberi jogok katalógusa – semmivel sem kevésbé kultúrafüggő, mint a történelmi múlt értelmezése, a bevándorlók kezelése, a kisebbségekkel való bánásmód vagy a világválságra adott gazdaságpolitikai válaszok. Ráadásul a nemzeti narratívákhoz, hiedelmekhez, szokásokhoz azok az európai polgárok ragaszkodnak leginkább (l. az európai uniós alkotmányról rendezett referendumok!), akiknek aktívabb részvételétől Zweerde az európai politikai közösség *egységését* várja.

Hogy tanulmánya végén miért éppen a jogot gondolja a racionális formalizmusra legalkalmasabb diszkurzív térnek a szerző – és ilyenképp a nemzeti értéktartalmaktól legfüggetlenebb szférának, amely a közös fogalmiasodás folyamatát mederbe tereli –, azzal magyarázható, hogy nem jogfilozófus, és társadalomfilozófusként ugyan kritikusan szemléli Luhmannt, Habermast, Giddens-t vagy Derridát, az előbbi kettő jogfilozófiáját mégsem veti alá próbának. A diszkurzív terek büszkén hangoztatott egyenrangúsága ellenére kiemeli az egyiket – a jogit –, holott az igazságosság eszméjének kizárólagosságát – mivel az „igazság” létfilozófiailag mindig „nemzeti” vagy „vallási” is egyben – megtagadja; a diszkurzivitás modelljének így a *jogi vitát* állítja mint performatív etalont. Arra sem képes reflektívan tekinteni, hogy noha az identitást viszonyfogalomként konstituálja, a nemzeti identitás és az európai identitás rétegeit mereven elkülöníti. Honnan állapítható meg, hogy egy nemzeti kultúrában melyek a nemzeti és melyek az európai elemek? Hogyan különíthetők el, ha egyszer mindnyájan a nemzeti horizont felől látjuk az európaiakat, azon keresztül érintkezünk vele? S honnan ered az európai, ha nem mindig valamelyik nemzetiből? Ahány nemzet, annyi Európa. Zweerde az ideológiát és a filozófiát túlságosan „forró talajnak” ábrázolja az európai identitás „lába alatt”, s azt hiszi, hogy a jog – persze nem úgy, ahogy a szabálypozitivizmus hirdeti – felülemelkedik mindkettőn, eloldódik szubjektivista attitűdjüktől. Be fogjuk látni, mennyire nem így van.

Varga Csaba: *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában*¹⁰

Amíg Zweerde az európai kultúra szabályozójának a jogi rendszerműködést jelöli ki, Varga Csaba éppen az európai jog kifejlődésének bonyodalmaival, csapdahelyzeteivel, paradoxonait taglalja, s a jogi kultúrák működésével modellezi a kultúrák szerkezeti sajátosságait. Könyvéből világosan kiolvasható, a jog mennyire alkalmatlan, hogy a kultúrák fölé emelkedjen, az európai széttagoltság egyesítő ereje legyen.

Varga szerint – ha jól értem – az Európai Unió működésének alapvető paradoxona, hogy amit a *működtethetőség* természetéről feltételez, az nem felel meg a realitásoknak. Ő éppen amellettt bont zászlót, hogy ugyan az európai egységesülés tény, elvitatni nem lehet, ám ezt a jelenséget mégsem magyarázza az erre hivatott – és a szerző indázó gondolatfutamaiból tartalmilag nehézkesen azonosítható – „posztmodern világkép”. A posztmodernen a multikulturalizmust és a dekonstrukcionizmust érti Varga, melynek főbb elemei az ahistorikusság (a történelem feletti, univerzális értéktartalmak uralma), a hagyományos nemzeti kultúrák felbomlása, a szabályalapú jogi érvelés fellazítása és a jogállamiság (akár a *Rechtsstaat* vagy a *rule of law* értelmében) kultúra feletti felfogása. Ezzel szemben bebizonyult, hogy a történelem máig velünk él, a nemzeti kultúrák hagyományai-ból nincs kitörési lehetőség, a szigorú szabálypozitivizmus kudarcának beismerése a gyakorlati konzekvenciák levonására nem adott lehetőséget, s hogy a jogállami-

ság olyan ideológia, amely nem megoldja a jogi rendszerműködés dilemmáit (például hogyan lesz az írott szabályokból egységes társadalmi gyakorlat?), hanem pállástolja azokat: egy formális jogértelmezést bátorít, mely az „alkotmányossággal”, a „parlamentarizmussal”, a „demokráciával” és „az emberi jogokkal” szemben érvényesítendő tartalmi követelményeket semlegesíti és elfojtja, illetőleg olyan színben tünteti föl, mintha a róluk szóló tartalmi viták a pozitív szabályok megalkotása előtt egyértelműen eldőlték volna.

Mintha Varga az európai identitás Zweerde által katalogizált minimumát tagadná, mint ami feltételként nem áll fönn, s emiatt az európai egységesülés egészen más képet mutat, mint amilyennek általában leírjuk. Amiből a szerző kiindul („a kultúra olyasmi, amin keresztül megközelítjük a világot, ami tehát előzetes megértéssel, Vorverständniszel szolgál nekünk, amelynek segítségével e világban látandó gyakorlati feladatainkkal szembesülhetünk”)¹¹ persze nem újdonság, ám az, hogy a jogi kultúrát is ez alá a megítélés alá vonja, merőben ellentétes a „posztmodern” fentebbi állításaival. „A jogi kultúra egyenértékű azon fogalmi és értelmezési, megismerő és értékelő keretekkel, amelyek révén az emberi lények jogi világukat megközelítik, vagyis annak a világnak a társadalmi-jogi vonatkozásaival egyenértékű, amelyben ezek az emberek élnek” – idézi Van Hoeckét.¹² Tehát mindaz, amit a demokráciáról és a jogállamiságról (melyek téves azonosítására Varga is felhívja a figyelmet!) vallunk, egyáltalán nem *kultúra feletti*.

Itt rögtön föl kell hívnunk a figyelmet egy fontos kitélre. Az európai jogi kultúra egyszerre két jelentésváltozatban él bennünk: egyfelől mint az Európai Unió jogrendjének kultúrája, másfelől mint valamennyi európai állam jogi kultúrájának *mércéje*, s e kettő nem szükségszerűen ugyanaz. Az EU joganyaga – az *acquis communautaire* – nagyon különböző érvényessége (mennyiben az államok és mennyiben az egyének a jogalanyai), kötelező ereje (mennyiben, ki által és hogyan kényszeríthető ki) függvényében: ez egy dinamikus, esetleges, állandóan növekvő és egyre kiterjedtebb hatókörű (pozitív) jogszabálmennyiség. Az európai jogi kultúra több ennél: olyan értékközösséget jelent, mely nagyjából ugyanúgy értelmezi a demokráciát, az alkotmányosságot, az emberi jogokat stb. A párhuzam nyilvánvaló a jogi kultúra és a kultúra mint olyan között. Az európai kultúrának – a pozitív joghoz hasonlóan – része, mondjuk, Napóleon történelmi tevékenysége, másfelől mint kulturális minta, mérce az a megítélés is, hogy vajon Napóleon (a „bonapartizmus”) miben helyeselhető és miben nem, azaz mint értékítélet. Az európai kultúra és az európai jogi kultúra mibenlétének vizsgálatakor így nem is az a kérdéses, hogy mi tartozik ide (hiszen MINDEN, ami megtörtént és történik velünk, illetőleg ami hatályos ránk nézve: Napóleon hódításai és az EU fogyasztóvédelmi jogi rezsimje), hanem hogy mit hogyan *minősítünk* (a fogyasztóvédelmi szabályozás vagy Napóleon tettei európai mércével mérve helyesek-e).

A legfőbb baj Zweerde negatív kritériumaival az, hogy nem „döntenek el ilyen eseteket”: a diszkurzív vita a kultúra, az identitás mibenlétéről önmagában nem feltétlenül garantál közös kultúrát. Shakespeare Hamletje a magyar kultúra része Arany János fordításában, a drámát Arany „implementálta”, ahogyan a fogyasztó-

védelmi szabályozást is a magyar polgári jog, de ez a folyamat *még* a nemzeti (jogi) kultúra működési mechanizmusához tartozik, s nem egy magasabb minőség, egy nemzetek feletti európai (jogi) kultúráéhoz. Mi biztosítja, hogy az európai intézményrendszerek (az Európai Unió Bírósága, az Európai Parlament vagy akár az EU-n kívüliek: az Európa Tanács, a Strasbourg Emberi Jogok Bírósága) helyesen ismerik fel az európai kultúrát? Csak az az európai kultúra, amivel ezek foglalkoznak, s ha nem csak az, ki foglal állást abban, amiben ezek nem?

Varga ennek megfelelően írja, hogy „az európai jog kultúrája és mélyszerkezete, vagyis fogalmi, elvi s módszertani apparátusa, valamint dogmatikája még nem alakult ki”. A tagállami jogi akkulturációt nem látja szervesnek Varga, mégpedig azért nem, mert „bármely államhoz hasonlatosan az Európai Uniónak szintén szüksége van szimbólumokra, emlényagra s mítoszokra, mint amelyek egy érzelmi vonzást közegükbe vonhatnak vagy kiválthatnak”. Ez azonban már nem a jog érdeklődési körébe tartozik – legfeljebb a jogfilozófiába –, ezért felmerül a kérdés: beszélhetünk-e európai kultúráról, ha *hiánya* miatt nincs európai jogi kultúra? A jog garantálja Zweerde szerint a diskurzust a közös európai identitásról, az európai jog viszont azért nem kristályosodott ki – ahogy Varga Csabától megtudjuk –, mert nincs közös európai identitás. Róka fogta csuka, csuka fogta róka.

Nézzük meg, a körben forgó érveléstől hogyan szabadulhatunk! Van egy szerény javaslatom: attól, hogy az EU intézményei nem ismerik föl helyesen, még létezhet az európai identitás, s könnyen elképzelhető, hogy a jogin kívüli diszkurzív terek diszfunkcionalitása okozza fogyatékoságait. Persze a sokat emlegetett nemzeti identitások sem olyan szilárdak, mint azt hajlamosak vagyunk rögzíteni: nehezen bizonyíthatnánk, hogy a nemzeti identitás *ma* kevésbé képlékeny és vitatott, mint az európai. Ettől még nincs alapja a nemzeti identitások lassú felszámolásáról szónokolni, de nincs okunk az európai identitás ab ovo hiánya miatt sem búslakodni.

A jogi kultúrák különbözősége mindig kulturális különbözőségből fakad, ezért Varga behatóan, hosszú tanulmányokon keresztül vizsgálja, hogy az európai jogi kulturális diverzitásból hogyan lesz európai jog? Az első probléma, amit föl kell vetnünk, hogy jogtörténetileg mi volt előbb? Az ab ovo jogi differenciáció vagy az ab ovo jogi integráció? Hiszen a római jogi alapok vagy a *lex mercatoria*, a *ius commune* megelőzött minden „Európa-gondolatot” és nemzeti kodifikációt, melyben az értékülönbségek megmutatkoztak és rögzültek. Ezek szerint a múltban létezett egy európai értékközösség (tágabban ide sorolhatjuk a katolicizmust), melyen valamiért túlléptünk, eltérő válaszokat kezdtünk adni a kihívásokra – vagy azért, mert a kihívások különböztek, vagy azért, mert a nemzeti alkatok. Napóleon terve az európai egységes jogrendszerrel megbukott. Varga óriási apparátussal, tudományos háttérrel és tudós tapasztalattal elemzi a nagy jogrendszerket, s ezek hatását az európai jogra, főként az Európai Bíróság érvelésére. Hogyan fér össze az angolszász – esetközpontú – *common law* hagyománya a – szabályközpontú – kontinentális gyakorlattal, s az utóbbi két nagy, francia és német változatával, valamint hogyan hat az amerikanizálódás Európára, mely jogelméletileg

egy köztes szemléletet követ: sem az eset-, sem a szabályközpontúság, hanem az elvekre hivatkozás teremt jogbiztonságot és igazságosságot? Hogyan olvasztja egybe a radikális különbözőségeket az Európai Alkotmány, s kívánatos-e az egységes polgári törvénykönyv? Egyáltalán, van-e a jogban önértéke a diverzitásnak, vagy ott minden eredményközpontú? Ha igen, mik a céljai? Mi más, ha nem a társadalmi igazságosság, a gazdasági hatékonyság, az anyagi jólét lehető legmagasabb fokának elérése. Biztosak lehetünk-e abban, hogy ezekre található igazolhatóan jó és egyetlen európai válasz?

A kötet problémakezelése ellentétpárokban jól megragadható. Igaz-e, hogy a nemzeti jogok kifejlődésére a karteizianizmus volt jellemző, míg az európaijogra a posztmodernizmus? A jogelmélet legnagyobb feladványa, hogyan tökéletesíthető a jogbiztonság, a kiszámítható bírósági döntés. A felhozott példákban derül ki, hogy az angolszász kazuizmus ott hatékony, ahol van tradíciója, ahogyan a német fogalomalkotásnak is; általában vett európai megoldások pedig nincsenek. Egy jogi terminus értelmezése – hiába bárminő jogátvitel, tagállami harmonizációs buzgalom – jogrendszerenként, államonként eltérő: „nem áll fenn szükségképpen, tehát ekvivalenciaként kezelhető viszony egyfelől a jog és másfelől a kifejezésére szokásosan használt szavak között”. Az európai jog nem azért kazuisztikusabb, mert az a fejlettebb, és nem azért szakít erőteljesen a felvilágosodás *mos geometricus* jogképével, mert egészen más minőség, hanem mert „a nyelv ellenáll a jogegységesítésnek”. A jog nem lehet az európai identitás közös nyelve. Mi köti hát össze Európát a jogban? Legitim válaszkísérlet, hogy a gyakorlati különbözőségek mögött elvi egyetértés lappang. Hogy ugyanarra törekszünk, csak másképpen, s ugyanazt az ideált nem érhetjük el soha, csak ha más utakon tévedünk el. Európa a lehető legrövidebb, de szükségszerűen eltévedő válaszutak hálózata?

A jog kultúrába ágyazottságának másik oldala, hogy a nemzeti kódexek nemcsak következmények, eredmények egy politikai közösségben, hanem kultúratementők, identitásképzők is, s ezen a téren az európai jog nem büszkélkedhet komoly vívmányokkal. A XIX. század nemzetállamaival – nagyjából – együtt születtek a nemzeti kódexek, ám az európaijoggal mintha nem születne új világ. „Miközben a polgári jog a *civis*, vagyis a polgár teljes összetettségében és sokféleségében történő megértésére törekedett, a közösségi jog mindezt a termelő és a fogyasztó kizárólagos látóhatárára alacsonyítja le” – idézi a szerző Lequette-et.¹³ Vannak jogász fanatikusok, akik a közös – emberjogi, polgárjogi stb. – elvek megszövegezésétől remélik a kultúrközösség kialakulását, de – írja Varga – „bármennyire jelen legyenek is elvek, ezek egy közös alapul szolgáló s így értékegyensúlyozásra alkalmas kultúra nélkül elégtelenek”. „Az Európai Szerződési Jog Alapelvei gyanánt ismert foglalat tudott a leginkább felülemelkedni a nemzetállami változatokat mutató kulturális függőségeken”, de – így később – „merő absztraktt fogalmiságból, pusztá pozitivitásból kultúra még nem adódik”.

Miért hárul a jogra ekkora szerep az európai integráció során? Elsősorban azért, mert – a különféle kulturális ágensek közül – a jog intézményei a legkötöt-

tebbek, s a legkönnyebben ültethetők át más környezetbe. A közösségi ítélkezést vizsgálva arra jut a szerző, hogy az Európai Bíróság alkotmánypótló gyakorlata teszi a legtöbbet az egységesedésért, miközben éppen az csúszik ki kezei közül, amiért a jogot dicsérni szokás: érvelése meghökkentően *kötetlen*, a döntések kimenetele kiszámíthatatlan, s ehhez muníciót bárhonnán meríthet: „akár a közös örökség római maximáiból vagy latin *regolai*ból, avagy – természetszerűleg – a nemzeti jogokból”. A jogforrási és interpretációs hierarchiát felrúgó multikulturalizmus mintha az egyik legfőbb európai értéknek, a jogbiztonságnak nem kedvezne! Ha – az érvelő intenciója szerint – valamennyi jogrendszer sajátosságai tetszőlegesen keverten mozgósíthatók, nem egy magasabb minőség, hanem a teljes zűrzavar áll elő, miközben ez a gyakorlat az európai jogot alkalmazó nemzeti bíróságokra is negatívan hat vissza, amennyiben könnyen találni indokot az – idolként felmutatott – közösségi jogból a *hazai* ítélkezési koherencia fellazítására is, mivel az európai joganyag kötelezően alkalmazandó a nemzeti bíróságok előtt.

Érdemes kiemelni Közép-Európa speciális helyzetét az európai uniós jogátvétkor, hiszen a – Varga Csaba szerinti – „posztmodern eszköztár” a szocialista jogfelfogás miatt teljesen kimaradt jogfejlődésünkéből. De ha onnan nézzük, hogy a szocializmus épült be szervesen a magyar jogi gondolkodásba, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a *szervesen továbbélés* helyett választjuk a *szerves átvételt*. Akárhogyan is, annyi biztos, hogy nekünk kétszeres nehézség ötven év elméleti lemaradását bepótolni, feldolgozni és a helyünket megtalálni, érdekeinket érvényesíteni egy új jogrendben, mely eltérő jogi kultúrák összegyűréséből, versengéséből formálódik, miközben mi már régen elvesztettük a sajátunkat.

Varga Csaba végkövetkeztetése, hogy „az Európai Unió jelenlegi szerkezetében a mindenkor részegységek divergálva egyre magasabb szinten valósítják meg egymásra is ügyelő különállásukat. Eszerint pedig a mindenkor szükségképpen újratermelődő diszrepanciák nem annyira valaminek a tagadására épülő ellentmondások, mint inkább hallgatólagosan kifejezett főtételre viszonylagos önállósággal ráépülő változatok.” Zweerdevel ellentétben – aki a történelmi tragikumából táplálkozó „tagadások Európáját” álmodja – Varga az ősi egység helyrehozhatatlan differenciálódásáról értekezik, ami – minden különbözőség dacára – őri valamikori közös eredetét, melyben egyszerre van jelen a premodern *ius commune*, a modern jogpozitivizmus és a posztmodern emberjogiasítás, alkotmányjogiasítás, nyelvi fordulat stb. emlékezete. Zweerde a fokozatos közeledésben, míg Varga a sajátlagosság átörökítésében hisz.

Mit jelent Európa? Érezzük, hogy többet, mint egy szupranacionális szervezet, ám azt is, hogy a közös alkotmány korai eljegyzést pecsétel meg. Az európai identitáshoz kevés az egymás mellett élés, ami – magától értetődően – szellemi kapcsolatot is jelent a gazdaságin túl. Ha ez elég volna, és elismernénk az európai politikai közösséget, mely *sui generis* viszonyul a világ egyéb kultúráihoz, ideje volna elkezdni, hogy egységes *világkultúráról* (global village) is ábrándozzunk, hiszen – más-más okok miatt – Európa ezernyi szállal kötődik Amerikához, az iszlámhoz, Kínához stb. A globalizáció univerzális adottságai még nem jelentenek közös identitást.

Ha Európában megszólalunk, mégis értjük egymást, mert Európa közös előismeret is. Argumentatív szempontok alapján azonban könnyű beszédbe elegyedni, vitatkozni, érvelni, a másokra rálicitálni, legalábbis sokkal egyszerűbb, mint valóságosan megérteni a másik szempontjait, *beleélni* magunkat a helyzetébe, hiszen „kondicionáltságunknak a tudata semmiképpen sem lehet képes arra, hogy magát a kondicionáltságunkat megőrzötten megszüntesse”¹⁴ (Gadamer). Kondicionáltságunk pedig immár elmozdíthatatlanul nemzeti.

J E G Y Z E T E K

- 1 L. Virágvasárnapi zsákban futás (*Hitel*, 2007/12) és Esszé a jó kormányzásról (*Hitel*, 2010/2)
- 2 Megj.: *Limes*, 2009, Vol. 2, No. 1.
- 3 Az államot sajátos értelemben használja a tanulmány, nem mint nemzetállamot, ezért úgy láttam jónak, ha a „politikai közösséget” használom magyarul, ami a szerző felfogásához legközelebb áll.
- 4 Eine Gesellschaft, die sich selbst beschreibt, tut dies intern, aber so, als ob es von außen wäre. (id. m. 11).
- 5 Erről bővebben: Markku Kangaspuro: Introduction (In *Constructed Identities in Europe*. Szerk. M. Kangaspuro. Aleksanteri Institute, Helsinki, 2007).
- 6 Kb. példaértékű kultúra.
- 7 L. Hegel *Jogfilozófia* című művét.
- 8 Sorsközösség.
- 9 Kb. műtfeldolgozás.
- 10 MTA Jogtudományi Intézet, Budapest, 2009.
- 11 A szerző idézi Kaarlo Tuorit (33).
- 12 37.
- 13 96.
- 14 Varga Csaba idézi (109).

***Köszönjük Olvasóinknak, Barátainknak, hogy
2009-ben felajánlották jövedelemadójuk 1 százalékát
folyóiratunk megjelentetésének támogatására.***

Kérjük, tegyék meg ezt 2010-ben is!

A HITEL Alapítvány adószáma: 18013430-2-41